

הַאֲוִלָּה וּמִתְפַּכֵּחַ.

במקום הציונות של מלים ושל העויות, צריך שההרומס ציונותי-שלמעשה; לא אגומציה ציונית, אלא חיים ציוניים; לא ציונות של מעשים, אלא של עושים: לא די לרכוש אחרים לציונות, כל ציוני צריך שיתחיל אצל עצמו. מי שרוצה להלאים את העם צריך שיתחיל להלאים קודם כל את עצמו, את משפחתו ואת ביתו; מי שמדבר גבוהה על תחית הלשון העברית, צריך שיחינה קודם כל בפיו, בפי בנו ובפי בתו; ומי שדורש דרשית נלהבות על השיבה לארץ ישראל, צריך קודם כל שיפשפש במצבו ובעסקיו, אם יש לו לעצמו אפשרות ורצון לשוב לארץ ישראל. רק בציונות כזו יש צורך: בציונות של מעשה; רק ציוניים כאלה יקרבו את הגאולה: ציוניים בפועל. לא ציוניים המדברים על הציונות, הדורשים דרשות ציוניות והעושים פוליטיקא בציונות, אלא רק אלה שהם חיים את חייהם על פי הדעה הציונית ונפשם קשורה בנפשה" (1).

ולא די בזה, שינצחו אלה את עצמם, אלא למען יהיה כל הדור השני דור של נבורים הממיתים עצמם על הגאולה, צריך שנחדל למפל רק במאת אלף השוקלים (2) ושנפנה לוי"ב מיליונים יהודים. במקום הכלל המפלגתי הנהוג אצלנו: מי שאינו עמנו – הוא נגדנו, צריך שנכריזו כלל חדש: מי שאינו עמנו היום, צריך שיהיה עמנו מחר (3). אעפ"י שגם משנה ראשונה לא זוה ממקומה: מה שאמרת בקונגרס השמיני בהאג נשאר בתקפו עד היום: עד שאנו קובלים על שיש כל כך יהודים שאינם עדיין ציוניים, צריך שנחיה קובלים על שיש כל כך ציוניים שאינם עדיין יהודים (4). כלומר: מקורם צריך להסיר את הקלקול שישנו מכבר בפנים, ולהפיך את מאת אלף השוקלים הציוניים ליהודים, ודבר זה הריהו מלתא זמרתא לגבי דידן וניתן לתקנו ברגע כמימרא, ובעבור הרגע הזה, עלינו לשוב אל "י"ב מיליונים יהודים". ומרים אנו נגשים לעבודה עלינו לשגן: עם העומדים מבחוץ אין אנו רשאים להתנהג כעם אויבים, שצריך לערוך מלחמה נגדם, אלא כעם אחים רחוקים עדיין שצריך לקרבתם, לא את ההסתדרות אנו צריכים לחוק, אלא את העם אנו צריכים להחיות. כה שלא עשתה ההסתדרות, יעשה העם. אנחנו צריכים לרפו כחתינו רק במה שנוגע לחיי

(1) "אחר חמש עשרה שנה", ד"ר מ. עהרנבריינ, "השלח" כ"ו, עמ' 498-499.  
 (2) "שכולם ציונים קיקיוניים, שבין לילה היו ובין לילה אבדו. בעיקרו של דבר כל אלה השוקלים ובעלי-החברות נשארו רחוקים וזרים כשהיו: גופם נכנס לתחומנו ונשבתם נשארה מבחוץ. הם לא התקרבו אל המאור שביהדות, אי-אפשר להכיר בהם השפעת הרעיון על החיים, אי-אפשר לראות בתוכם שום קשר בין אולם האספות ובין הבית, בין המלים והמעשים. הרעיון לתוד והחיים לתוד. זהו בעיקרו תומר האנשים שהם עתה רוב טנינה שר ההסתדרות הציונית." ("אחר חמש עשרה שנה", עמ' 485).  
 (3) שם עמ' 493 (4) שם 484.

עולם ולסלק ידינו מחיי שעה: הציונות צריכה להיות בעיקרה תנועה של ישוב ותנועה של חנוך לאומי. הציונות צריכה להתרומם משעשועי-של-כתורים<sup>(1)</sup> להניעה של שחרור<sup>(2)</sup>.

ואם נסלק את ידינו מחיי שעה ונרכז בכותינו רק כמה שנינוע לחיי עולם, ואם בעם נשים מבמחננו, ומה שלא עשתה ההסתדרות יעשה העם, הרי אפשר לומר בודאות, כי "תנועה של ישוב" פירושה: צריכים אנו להכניס לפחות מיליון יהודים לארץ ישראל<sup>(3)</sup>; ובכל זאת אין למעט כמהות השחרור, ותנועה של שחרור דיוקה: ארץ ישראל אפשר לכבוש רק בארץ ישראל<sup>(4)</sup>. ברם, תנועה של חנוך לאומי לא נתפרשה מה היא אלא ברמז: תנועה עממית רחבה ומקפת, התרכוזת כל הכחות למטרה העקריה, וקודם כל: הכנה פנימית, הכנת הנפש, - אותה ההכנה שרמז עליה פרישמאן:

... עַד יָקוּם דוֹר חֲדָשׁ,  
דוֹר אֲשֶׁר יִבְיֶין נְאוּלָה,  
דוֹר אֲשֶׁר יִתְפַּוֵּץ לְהִיּוֹת נְנֻאֵל  
וְאֲשֶׁר יִבְיֶין נִפְשׁוֹ לְהִיּוֹת נְנֻאֵל!<sup>(5)</sup>

ובזה נסתים המאמר שהוא מעין סך הכל של הציונות הבולית, ושהוא חופם עשרים עמודי-השלח. ולפי שהדיר עהרנפריוו הוא עכשו כעין אורח מכוו בד בספרותנו, המתגלה לפני הקהל לפרקים רחוקים, הביע במאמרו זה את כל אשר הגה וחשב במשך ימי שתוקתו הארוכה, והוציא את כל רוחו, והשמיע בתיך כך דברים רבים, שעכשו אינם חדשים בעיקרם, אלא שראויים וצריכים הם להאמר כמה וכמה פעמים. ולא עוד אלא שבמשך הימים האלה של שתוקה נשתנו מחשבותיו, ושוב לא סבירא ליה כסכרתו הקודמת במאמר האחרון שלפני זה:

העם החדש! זוהי המניעה הנפשית, שעשתה אותנו לפי-שעה לאומים. באמת אין אנחנו אלמים, אלא עגומי-נפש. לא כח-הדבור חסר לנו, אלא חשק-הדבור, האמונה בדבור. כלוב פסק הקורנס להיות קורנס מפני שברגע ידוע אין לו סדן? אש אלהים בוערת בלבנו בלי הרף, ראשנו מלא חלומות-קסם, חלומות החיים והבת, ועל שפתותינו פורחת שירה חדשה מלאה עוז והדר, הקורנס צריך רק לסדן! כלום אנו חסרים אלא עם שומע, אזנים בריאות, פתוחות, צעירות. לא הספרות צריכה לרפואה, אלא העם; לא האלמות היא מחלתנו, אלא החרשות! הבו לנו רופאים, שירפאו לא רק את קיבת העם, את שרירי העם, את מוה העם, - אלא בראש וראשון את אזני העם. זה קודם לכל! רפאו נא בראש וראשון את אזני-העם החולות, השיבו לו את כח-השמיעה - כי אש-אלהים בוערת בנשמתנו ואנו רוצים לדבר!<sup>(6)</sup>

(1) "הציונות היא במדה ידועה ענין של ספורט-של-כתורים, שעל פי רוב גניום אותו ביחד עם שאר מעשי נערות" ביום-הפרומוציון או, לכל המאוחר, ביום התנוה". (אחר השם עשרה שנה, עמ' 485).

(2) שם, עמ' 498. (3) שם, עמ' 499. (4) שם, עמ' 500.

(5) "הספרות האלמת", ד"ר ס. עהרנפריוו, "השלח", כרך י"ג, עמ' 396.

הדברים הללו שנכתבו לפני חמש שנים בנוגע לספרותנו ראויים הם להאמר עכשו גם בנוגע לעבודת התחיה בקרב העם, כי התחיה והספרות הרי יונקות ממקור אחד, והעסקנים כהסופרים וזקוקים לאזנים בריאות של עם שומע. ואם הדי"ר עהרנפרייז מוכיח אותנו עכשו, על אשר אין אנו נגשים אל כל יב המיליונים מישראל, ודאי שהוא סובר כי אזני העם נרפאו במשך חמש השנים, ורק אנו איננו מכירים בזה ומוסיפים להמשיך את האלמיה כביכול. ואף על פי שהוא גופו מודה: כי, מצב הנסיסה, שנמצא בו העם העברי קודם להופעת הציונות החדשה, הולך ונמשך כפרוצס הכרחי בלי הפסק וכלי חמלה; הדור החדש בעיקרו ורובו אינו על צדנו. הציונות החדשה לא יכלה עד עתה לכבוש את הדור הצעיר – וזהו העובדה העיקרית והמכרעת בהערכת מצב הדברים. לשוא כלות עינינו לבנינו ולבנותינו שיקחו את מקומנו כבוא יומנו וירימו את הדגל אחרי שיפול מידנו. אנו רואים בורחים ובוגדים מעבר מזה, מתים-חיים ואברים מדולדלים בנגף מעבר מזה<sup>1</sup>. ממש חרשות נמורה רואה היא אף עכשו כמלפנים; אלא שמלפנים סבר, כי הם בחרשותם היו הגירמים לאלמוהנו, ועכשו, כנראה, חושב הוא למפל את האשמה עלינו. שאנו באלמותנו גורמים לחרשותו של העם. אלא שאין מקשין קישיות על עצמנו, שהוא בבחינת, חולה החש מכאובים ויסורים לכל צד שנהפכהו. ואם נבאר את הסכות באופן זה או באופן אחר, הרי היסורים נשארים; ורופאים מומחים מאין ימצאו? ומה אם נכריז על עצמנו שהננו רופאים, אם העם לא הכיר אותנו ואינו מאמין בנו וברפואתנו?

ההסתדרות הציונית אינה מניחה את דעתם של כמה וכמה גדולים מישראל, לא שהם מתנגדים ליש" שבהסתדרות, למעט התחיה שהיא מכניסה סוף-סוף אלא לאין שבה, וכלום באים אלה ובוראים מוסד חדש שיספק את כל תביעותיהם, שיונחו ביסודו כל הני מילי מעליותא, שמנו חכמים בתנועת-קדם אמיתית? יפה, מועיל ומבעי הוא הדבר לעורר את בעלי המוסד היותר קרוב לנו עכשו לתבוע ולדרוש מהם בחוקה מה שדורשים, – אך בתנאי אחד, שההריושות והתביעות/תהיינה לפי כחותיהם ויכלתם; אבל כשתנאי זה נשכת ובאים ודורשים מההסתדרות הציונית שתושיב מיליון יהודים בארץ ישראל, ושתשנה את מצבו הרוחני של העם בארצות הגולה מן הקצה אל הקצה, משום שבראשית היותה חלמה כך, ומשום שבאמת הדבר הזה נחוץ לנו עד מאד, – הרי זו תביעה מוגזמת ומשום הכי גם בטלה. אמנם הרבה הרבה יכולה הציונות לתת לנו ממה שיש בה, מה שיש לתבוע ולדרוש ולקחת אף ביד חזקה, אלא שאין מן הצורך לבוא לידי מעות, כי ההסתדרות ציונות זו בצורתה הנוכחית היא היא התרופה היחידה והאחרונה לגלות ישראל וחורכנו. כמטעה זו נכשלים רבים ומתיאשים, ואין הקולר תלוי אלא בצוארי אלה המכריויים הלוך והכרז, כי רק בדרך זו תבוא הגאולה. לדידי: הרי הגאולה העברית פושמת צורה ולובשת צורה, וההסתדרות הציונית אינה אלא צורה אחת, חוליה אחת בשלשלת הגאולה, המתאימה לדורנו זה, כשם שחבת ציון היתה בשעתה לחוליה קודמת לה; וכל עוד שלא תבוא הגאולה הנמורה, תהא התפתחותה מיסיפה והולכת,

(1) „אהרן חש עשרה שנה“, „השלח“, כרך כ"ו, עמ' 483–484.

וצורתה השתנה; אלא שגם הצורות הראשוניות לא בתמלנה לגמרי, וכשם שחכת ציון מוסיפה להתקיים גם עכשו בשנויים מרובים הבאים מהשפעת החוליה החדשה הבאה אחריה, כך הוסיף גם ההסתדרות הציונית להתפתח ולהשתנות ולהתקיים גם להבא בתור חוליה, אבל לא תהא סוף השלשלת של הגאולה.

כשאדם רואה ממיטב חלומותיו בציונות, אין זה אלא משום שהציונות היא בעיניו כל הגאולה והצורה האחרונה לא רק לפי שעה, אלא הצורה היחידה שתשאר כך לעולמי עולמים; אבל החלומות הללו עצמם, עד כמה שהם משפיעים על חוליה זו של גאולה, אפשר שישמשו גם ארג המסכת לחוליה חדשה, העומדת לבא בצדה של חוליה זו, ושגדולי האומה חשים בקרבתה, אם גם הם רואים אותה לפי שעה כאספקלריא בלתי מאירה. וכי חוליה חדשה זו, שהיתה מספקת את רוחנו, אלו באה מיד, ושלא תספק את רוחם של בני הדור השני לכשתבוא לעתיד לבא, כלום תהא היא האחרונה? כלום נהיה תמימים כל כך לחשוב, כי דרך אחת יחידה, פסיעה קטנה אחת יש לגאולה: מן הכעור והרקבון – אל היופי והפריחה?

הסתדרות של תחיה כהסתדרות הציונית כימינו, המקיפה את מאת אלף השוקלים, יכולה להקיף עוד מאת אלף ועוד מאת אלף – אבל אם תשים ההסתדרות לבה לכמות החברים (שזה הכרח לה), לא תוכל ללכת בדרך אחרת בלתי אם דרך הרבים. ודרך הרבים מה היא עכשו? – לא השוקה וצמאון, עריגה וכלות-הנפש להיות נגאלים, לא מלחמה ממשית הם באים להלחם, שאפשר אך לנצח או להיות מנוצחים היום או מחר; אלא להמשיך לפי שעה את החיים והמצב שנרכשו בעמל מרובה וביגיעת נפש עד היום. וכלפי זה מכונים כל חייו ועסקיו שאחד מן הרבים שוקע בהם רוב שעות היום. ואך בערב, כשהוא נפנה ממלאכתו ומעסקיו וכשנוכח, כי הכל בחייו הוא הולך למישרים, הרי דעתו נעשית צלולה, ונכון הוא לבוא לעזור ולסיע למפעל הגאולה שהוא רוצה בה באמת ובלב תמים בשעה זו, ובלבד שחייו הפרטיים לא יכנסו בחשבון זה; הוא עצמו לא יתחיל בחיים החדשים אלא כשיהא בטוח, שאפשר יהיה לו להמשיך את זה שנרכש בעמל וביגיעה מרובה. וכך היא דרך הרבים בתחיה: לפעם בידיו הנגאלים, לעזור לגואלים, ועל ידיו זה אפשר גם להיות לפעמים אחד מן הגואלים המרובים. וזהו הסיסמא שאיש לא בטא אותה, אלא שהיא מבצבצת מכל מהלך המעשים שבדרך הרבים: לגאול ולגאול.

ובזה דין "פלגינן דבורא" נודג – החצי הראשון לנו וחציו השני לכם. וכלום ישתנה הדבר כשנפנה אל הרבים, אל כל י"ב המיליונים של ישראל, וכי הם יבינו את הגאולה הבנה יותר שלמה ועמוקה במיבה ומהותה? האם לעם הגדול בתמונו אין מצב שנרכש בעמל וביגיעה מרובה, והיא פרוסת הלחם ומעט הגריסין, היקרים בעיניו לא פחות ממעדני מלכים אצל השדרות הבינוניות והגבוהות שכעמנו? כשנפנים אל מאת אלף השוקלים, – אם אין שפה אחת על כל פנים יש דברים אחדים לכלם, ואין צורך להתחיל בכל יום מאלפא-ביתא, ואפשר להמשיך באיזה אופן שהוא את העבודה; אבל אם יפנו אל י"ב המיליונים, יעזבו את העבודה, שהשקיעו בה כל כך הרבה כחות, ויהיה מביאה תועלת ידועה על כל פנים, אם כך יעשי, הרי יעזרו כמה פעמים חמש עשרה שנה טרם

יגיע העם כרונו לידי הכרה זו, כי יש לפחות לסיע בידי ננאלים. אמנם כדאית היא עבודה זו בשביל העם, שנכזבו עליה כמה וכמה עשרות שנים, – אלא שדוקא עבודה זו אי אפשר לה. מפני תנאי-חינו המוגבלים, להעשות באיפן ישר: מהיכן נקח את האמצעים המרוכזים הנחוצים לזה גם כחומר וגם ככוח? מהיכן ישאבו העובדים המסורים לזה עין ועצמה לדבר השכם ודבר, ולשבוע כלימות ורוק ולא יקומו בנפשם? כמה שרכשה לה התחיה בצורתה הנוכחית, הרי זה יש, שצריך למפח ולפתח ולהוסיף עליו, ולא להפסיקו. אמנם לאלה המכירים בטיבה של עבודה רבת ערך זו, והם מסתפקים בה לפי שעה – להם יש באמת כר נרחב לעבודה; אבל אלה שאף ההסדרות הציונית אינה מניחה את דעתם, אלה שהיו רוצים, שכני ישראל יחדלו מהמשיך את החיים הרקובים ויחיו לחיות מחדש, אלה השואפים לשנוי-ערכין פנימי, אלה המקוננים לא רק על גלות ישראל אלא גם על גלות שכניה ישראל, אלה שלכם כואב ונפשם תתעטף ביגונה, ההם יקראו שלום, שלום, ויעבדו להם בניחותא ויודברו רכות וחלקות אל עם בן י"ב מיליונים, שהוא הולך ונרדף ברקבוננו, – ולכם לא יתחמץ בקרבם, וזעקת שבר לא תמלט מפיהם, וקצף לב לא יראה על שפתי הזעם וכל העם לא יקרא אחריהם: אייל הנביא, משוגע איש הרוח! והם לא יחרקו את שניהם – ויברחו? מי לנו אנשי שלום ומסתפקים במיעוט כרוכם של מאת אלף השוקלים, האוהבים את החיים שהם ממשיכים בכל לבכם ובכל נפשם, ואף הם כשנפנים אל אנשים מן הרוב שמחויין למאת אלף השוקלים – מיכרחים הם להלחם אתם; ומלחמה זו אינה, אלא על מנת שישכחו להם לבני העניים קצת דעת בשפה העברית וכדומה, – כלום יש לנו מצב יותר נורא מזה? ובמצב כזה כאים וקוראים לשלום, וקוראים תגר על בכוש הקהלות בכיכול, אותו הכבוש, שאינו אלא מליצה נאה. וכשזכינו לכך, כי אנשי שלום שבקרבנו אף הם לבם מתחמץ על חלול הקודש הנורא השורר בחיינו, באשמה האפוסרופסים שלנו, שלקחו את הקהל וצרכיו הרוחניים והחומריים בחבורה, ואם נמצאים מי שיוציאים בעוז לדרוש את אשר ידרושו, – האף על זה נקבול? וכי גם על זיק זה של חיים, שבני עמנו מראים לפעמים, נכסה כאפר, למען וכבה לגמרי? וכלום על ידי זה תרווח ארץ ישראל, כסברתם של קצת משלנו, הקובלים בסתר אהלם על האנרגיה של המעשים והמוכזים שבני ההולכת לאבוד ויוצאת לבטלה? כמדומה, שאין לחוש כלל לאנרגיה של הלוחמים במחזאות כפיים ובקריאות הידד וכיוצא באלה אמצעי המלחמה של כבוש הקהלות, – אנרגיה זו לא תביא לארץ ישראל כלום; וכאן, כמה שנפשנו סולדת כזה, מוכרחים אנו להודות, שמצב זה מביא פעמים לידי התרוממות הנפש לקצת בני אדם, ומוציא אותם להגע קל מאשפת הרקבון. ואל נא נזלול בערכו של דבר זה, ואל נהא צרי עין למקצת הנחמה שיש לפעמים לאדם מישראל.

היש קשר בין כל המעשים הללו והגאולה האמתית? – מי גלה לנו את הדרך הנכונה אל הגאולה, שמא גם דרך זו מקרבת אל התכלית הנרצית? הקדוש-יברוך-הוא אינו מקפח אפילו שכר שיחה נאה, לא כן אנחנו. אנו קצרי ראות ביותר וקפדנים יותר מן המדה, ורעיון שאנו מחזיקים בו לא במהרה נרפה הימנו. אנו רוצים למשש את הגאולה בידים. אנו רוצים לפחות

לראות את השפעתה תיכף, ולבער מיד אחרי ריח הרקבון הבא מן הגולה מבלי השאר לו שריד, – וכלום יש חמא בנו אם נפשנו מפונקה, ואש אלהים כוערת בלבבנו? אבל נעזוב לשעה קלה את עולם הרעיונות ונהיה לאנשי מעשה: במקום לבקש תואנות על אחרים, נתחיל אנו בעצמנו, שבקיאם אנו במיכה של הגאולה, לברור לנו דרך נכונה וישרה, ולתת לה צורה זו, שעלתה במחשבה לפנינו. ברם אין צורך להיות פקח ביותר למען הבין, שלעולם לא נתחיל בכנון דא, ואלמלי אף היינו רוצים לא היינו מספיקים; אלא שגם לידי רצון נרידא לא נבוא כל עיקר. דרך ארוכה למה לנו, בשעה שקצרה היא יותר נוחה, והיא ידועה לנו מקדמת דנא: למה לנו ללכלך את ידינו במעשים, שנהיה מוכרחים להתפשר ברב או במעט, מושב שנשאיר את המעשים ברשות אחרים, ואנו אף במשהו לא נתפשר, ואת צערנו ומרירות נפשנו נשפוך על ראשי אחרים, אנשי המעשה. רק באופן זה עלול האדם להיות חזק כשמיר ולכלי להיות נוסה לצדדין, ולהחזיק טובה לעצמו, שהוא עובד כל ימיו לאל אחד יחיד ומיוחד. שלא ישיגוהו משיגי הגוף.

וכלום בידי אלה יפקיד הדיר עהרנפרייו את מעשי הגאולה, וכי מאלה העומדים מן הצד יבנה בנין ישראל הממשי?

ברם, כל אשר לא נשיג בדרך-החיים הרגילה והאמית נשיג בדרך-המהפכה. – כך סובר הדיר עהרנפרייו, ומלה זו ביחוד חכיבה עליו מאד, כל התמיהות והפירוכות תתורצנה בנקל, הכל אפשר באופן זה, והכל אתי שפיר! אלא איך אפשר להשיג מהפכה זו של כל העם, לא פריש לנו הדיר עהרנפרייו כדרך אנשי מעשה, ולא השמיע לנו עצה נכונה, ועלינו לאחוז בדרכנו, אנו להתחיל מן המועמים, ולמען תבוא המהפכה הכללית, צריך שתקדם לה מהפכה חלקית אצל חלק מן העם. ומהפכה זו, שאין ההסתדרות הציונית מביאה גם בקרב חבריה, צריכה ויכולה לבא ממקום אחר: הגדולים והטובים שבאימתנו העומדים מכפנים ומכחויץ, שאש אלהים בוערת בלכם הם צריכים להיות, כדברי הדיר עהרנפרייו, המתחילים אצל עצמם, אבל לא ממעט, משום שהם חברים להסתדרות של תחיה, או שהם רוצים שכל העם ילך אחריהם, אלא אך ורק משום שאש אלהים בוערת בלבם, והתוצאות – יבוא שר האימה ויתחיל לארוג את מסכת הגאולה מכל קרני האור היוצאות מבין היחידים הפזורים והבודדים בתוך הרבים, – זוהי המהפכה הצריכה ויכולה לבא בימינו. ואיך – עולם כמנהגו נוהג. אין מהפכות, אלא דרך לאמית וטבעית, ובדרך זו הולכת ההסתדרות הציונית של הרבים. אם פסיעותיה קטנות הן ביותר, או שהיא נוסה לצדדין – יבואו המבקרים ויוכיחו את טעותה, אבל אך נא יקחו לאמת המדה של הנקורת את המהפכה, אלא את הדרך האמית של הטבע. ודרך הטבע – אל נזלול בה כל עיקר; מי יתן והלכו כל בני ישראל בדרך טבעית זו, שהרי אפשר סוף-סוף להגיע גם על ידה לגאולה.

(1) וכך כתבתי עוד לפני חמש שנים: „אם חפצים אתם, הנאמנים, לעבוד בעד תחיתנו, עליכם לדעת, כי בעד חרות נפשכם אתם הנכם נלחמים, בעד אישואתכם אתם, בעד רכישת תיובתכם אתם, וכל הדבר הזה אינו שוץ עדיין לרובנו של העם, ולכן אל תכב להתחשב עם כמותו של אותו העם שאינכם באי-כחו כלל, ואל תעסקו דוקא בדברים שיש להם ערך בשוק... את נפשכם אתם הצילו!“ („קטעים“, עמ' 4, הוצאת „מל“, אודיסא תרס"ה).